Я встиг зачерпнути з джерела лише піввідра води, як над степом пролунав несамовитий крик: — Гей-ей! Академіку, морду наб'ю-у-у!

Я завмер. Прислухався. Взагалі-то мене "звуть Кемелем, але тут прозвали "академіком". Так і є: трактор на тому боці зловісно мовчить. Той, хто обіцяє набити мені морду,— це Абакір. Знову нагримає на мене, облає, а то й замахнеться кулаком. Тракторів два, а я — один. І мушу я доставляти для них на цій однокінній бричці і воду, і пальне, й мастило, і всяку всячину. Трактори з кожним днем ідуть все далі й далі від єдиного на всю округу джерела. Все далі й далі відходять вони од єдиного на всьому білому світі польового стану, де зберігається в цистерні пальне. Пробували були перенести його, та куди там — він теяї прив'язаний до води. А отакий Абакір знати нічого не хоче: "Морду наб'ю за простій, та й усе! Не для того я тут ішачу, щоб час гаяти через якогось студентика-слинтяя!"

А я й не студентик зовсім. Навіть не пробував попасти в інститут. Я одразу після школи приїхав сюди, на Аиархай. Коли нас виряджали, на зборах говорили, що ми, а значить, і я в тім числі, "славні покорителі цілини, безстрашні піонери оновлених країв". Ось хто я був напочатку. А тепер? Сором признатися: "академік". Так прозвав, мене Абакір. Сам я винен. Не вмію приховувати свої —думки, розмріюся вголос, мов хлопчисько, а люди потім сміються з мене. Та коли б хто знав, що не стільки я сам винен в цьому, скільки наш учитель історії Алдіяров. Краєзнавець! Наслухався я нашого краєзнавця, а тепер ось розпла* чуюся...

Так і не наповнивши бочку,до краю, я виїхав з улоговинки на дорогу. Власне, й дороги ж тут ніколи не було. Це я накотив її своєю бричкою.

Трактор стоїть в кінці величезного чорного поля. А нагорі — на кабіні — Абакір. Вимахуючи в повітрі кулаками, він все ще паплюжить мене, лає на всі заставки.

Я підстьобнув коня. Вода в бочці вихлюпується мені на спину, але я жену щодуху.

Я сам напросився сюди. Ніхто мене не примушував. Інші доїхали до Казахстану, на справжню цілину, про яку в газетах пишуть. А на Анархай я сам подався. Тут тільки першу весну працюють, та й то всього два трактори. Минулого року агроном Сорокін — він тут головний над усіма нами — досліджував на невеликому полі богарний ячмінь. Кажуть, непогано вродив. Якщо' й далі так піде, то проблему кормів в Анархайському степу, можливо, вдасться розв'язати.

Та поки що доводиться діяти з оглядкою. Дуже вже посушливий і жаркий Анархай влітку: навіть кам'яні колючки — таш-тикен — і то, буває, сохнуть на пні. Ті колгоспи, що приганяють сюди з осені худобу на зимівлю, не наважуються поки що сіяти, вижидають: побачимо, мовляв, що в інших вийде... Тому нас тут усіх на пальцях перелічиш: два трактористи, два причіплювачі, куховарка, я — водовоз — та агроном Сорокін. От і вся армія покорителів цілини. Навряд чи хто знає про нас, та й ми не відаємо, що діється в світі. Інколи тільки Сорокін привезе якусь новину. Він їздить верхи в сусіднє урочище до чабанів, лається звідти по рації з начальством та зведення переказує для звітів.

Ота-ак, а я, бач, думав — цілина, масштаби! А втім, це ж усе наш історик Алдіяров. Це він розмальовував пам, школярам, Анархай: "Віками незайманий, розкішний полиновий степ, що стелеться від Курдайського нагір'я аж до комишових заростей Балхаша! Як переказують, за давніх часів, заблудивши серед пагорбів Анархаю, без сліду зникали цілі табуни, а потім довго блукали там косяки здичавілих коней. Анархай — безмовний свідок минулих епох, арена грандіозних боїв, колиска кочових племен. А в наші дні Анархайському плато судилося стати багатющим краєм відгонного тваринництва..." Ну й так далі, в тому ж дусі...

Добре було тоді розглядати Анархай на карті, там він з долоню. А тепер? Ще на світанку починаю ганяти туди й сюди цю дурну водовозку.

Ввечері насилу випрягаю коня і даю йому пресованого сіна, завезеного сюди машиною. Потім їм без усякого апетиту те, що дасть мені наша Альдей, вкладаюся в юрті спати і сплю мертвецьким сном.

А що Анархай розкішний полиновий степ, то це й справді так. Мояша було б годинами бродити тут і милуватися його красою, та часу пема.

Все б нічого, та от одного не збагну: чим я не сподобався

Абакірові, за що він так ненавидить мене? Коли б я знав, що мене тут чекає... Я готовий був до всяких, так би мовити, стихійних трудпощів. Не в гості ж я сюди їхав. Але про людей, з якими мені доведеться жити й працювати, я чомусь зовсім не думав. Скрізь люди як люди...

їхав я сюди дві доби машиною. Разом зі мною везли в кузові оцю водовозку на чотирьох колесах, і я навіть не підозрював тоді, що саме через неї зазнаю тут стільки лиха.

Адже їхав я сюди причіплювачем. Думав, попрацюю весну коло трактора, підучуся і сам стану трактористом. Так мені в районі казали. З Цією мрією я й поїхав на Анархай. А коли прибув на місце, виявилося, що причіплювачі вже є, а мене, мовляв, прислали водовозом. Треба було, звісно, одразу ж відмовитися й повернутись додому. Тим паче що я ніколи не мав діла З хомутами та голоблями. Та й взагалі ніде ще не працював, тільки от на суботниках допомагав матері на цукроварні. Батько у мене загинув на фронті. Я його не пам'ятаю. От я й вирішив почати самостійне життя... А все-таки треба було одразу повернутись. Посоромився. Стільки гомоніли тоді на зборах! Та й мати не відпускала, вона мріяла побачити мене лікарем. Але я настояв, умовив — допомагати, мовляв, буду. Сам рвався, не терпілося скоріше поїхати. Як би я у вічі людям дивився, коли б одразу повернувся? Довелося сісти на водовозку. Проте біди мої почалися не з неї.

Ще коли їхав сюди, я, стоячи в кузові, пильно видивлявся: ось він, стародавній, легендарний Анархай! Машина мчала ледь примітною дорогою, що загубилася серед трохи погорбленого зеленіючого степу, злегка повитого вдалині блакитнуватим туманом. Земля ще дихала талим снігом. Але у вологому повітрі вже можна було розпізнати молодий гіркий запах димчастого анар-хайського полину, паростки якого пробивалися біля кореневищ обламаного торіїннього сухостою. ЗУСТРІЧШІЙ вітер ніс з собою дзвінке бриніння степового простору і весняної чистоти. Ми гналися за обрієм, а він усе відходив од нас по м'яких, розмитих гребенях далеких косогорів, відкриваючи за буграми все нові й нові анархайські далі.

І здавалося мені, що я чую голоси минулих часів. Здригалася, гуділа земля від тупоту тисяч копит. Океанською хвилею, з диким гиканням і ревом неслася кіннота кочовиків з піками й прапорами наперевіс. Перед моїми очима проходили страшні побоїща. Дзвенів метал, кричали люди, гризлися, били копитами коні. І сам я теж був десь у цій кипучій сутичці... Але вщухали бої, і тоді розсипалися по весняному Анархаю білі юрти, над стійбищами курився кізяковий димок, паслися навкруги отари овець і табуни коней, під дзенькіт дзвіпочків йшли каравани верблюдів не знати звідки і невідомо куди...

Протяглий, розкотистий гудок паровоза повернув мене до дійсності. Закидаючи на вагони густі клуби диму, паровоз ішов далі, немов кінь на всьому скаку з гривою, що розвівалася од вітру, і витягнутим хвостом. Так мені здалося віддалеки. А поїзд ставав усе менший і менший, він перетворився на темну рисочку, а потім і зовсім зник з очей.

Ми перетяли залізницю біля загубленого в степу роз'їзду і рушили далі...

Першого ж дня по прибутті я виказав себе з головою. Я ще не позбувся тих марев, що привиділися мені в дорозі. Недалечко від польового стану стояла на пагорбі стародавня кам'яна баба. Сіра, грубо обтесана гранітна брила століття простояла тут, наче в дозорі, глибоко

осівши в землю і втупивши вдалину позбавлений життя мертвий погляд. Праве око її, ледь скошене, вищерблене дощами та вітром, здавалося витеклим, порожнім і лякало й віднаджувало людей лиховісним прищулом під важкою подобою повіки. Я довго розглядав бабу, а потім, підійшовши до юрти, спитав у Сорокіна:,

— Як ви гадаєте, товаришу агроном, хто міг поставити тут оцю фігуру?

Сорокін збирався кудись їхати.

— Мабуть, калмики,— сказав він, сідаючи в сідло, і поїхав. Що б було мені на цьому й заспокоїтись! Так ні! Мене мовби

хто за язик тягнув, і я звернувся до трактористів та причіплювачів, з якими ще не встиг як слід познайомитись:

— Ні, це не зовсім точно. Калмики були тут в сімнадцятому віці. А це надмогильний пам'ятник дванадцятого віку. Бабу, очевидно, поставили монголи за часів великого нашестя на захід. Разом з ними й ми, киргизи, прийшли з Єнісею сюди, в тянь-шаньські краї. До нас тут жили племена кипчаків, а перед ними — рудоволосі, ясноокі люди.

Я заліз би ще глибше в історію, та мене перебив чоловік в комбінезоні, що стояв біля трактора. Це був Абакір.

— Гей ти, хлопче! — Він кинув на мене спідлоба роздратований погляд.— Дуже ти вчений. Піди-но принеси з юрти шприц З тавотом.

А я помилився, приніс йому шприц з солідолом.

— Ех ти, академік! — зневажливо процідив він крізь зуби, скоса поглядаючи на мене своїми колючими, в червоних прожилках, очима.— Лекції читаєш нам, неукам, а кобилу від верблюда не вмієш відрізнити.

Звідси й пішло — "академік".

От і зараз я ВЯЇЄ наближаюся зі своєю водовозкою, а він не вгаває. Біжить до мене, загрузаючи в ріллі.

— Ти чого це повзеш, мов та воша недобита! Скільки звелиш тебе чекати? Придушу, щеня, все менше одним шмаркатим академіком буде!

Я мовчки під'їжджаю до трактора. Та й що я можу сказати на своє виправдання? Адже трактор простоює з моєї провини, це факт. Добре ще, причіплювачка Каліпа заступається за мене:

— Ну заспокойся-Лэо, заспокойся, Абакіре! Криком тут не зарадиш. Дивися, вік і так аж змарнів. З0ВС*М вимучився, бідолашний.— Вона бере з моїх тремтячих рук відро і заливає водою радіатор.— Він же й без того старається. Бач, аж мокрий увесь, хоч викрути...

— А мені-то що! — огризається Абакір.— Сидів би собі дома та книжки свої читав.

— Ну годі тобі! — умовляє його Каліпа.— Скільки в тобі того зла. Не гаразд так, Абакіре.

— Все прощати та спускати отаким — задарма помреш. План же з мене питають, а не з тебе. Хіба кому є до того діло, що мене гробить цей вчений йолоп!

Далася ж взнаки йому моя вченість. Навіщо тільки вчився я, і звідки взявся на мою голову історик Алдіяров?

Я стараюся якнайшвидше поїхати звідси. Мене ж чекають ще в другому кінці поля. Там тракторист — Садабек, людина літня, серйозна, він хоч і сердиться, але не кричить.

Мотор за моєю спиною затарахкотів. Абакірів трактор рушив З місця і пішов. Я полегшено зітхнув і пощулився під намоклою фуфайкою. І чого це Абакір уродився таким вредним, таким злющим? Ще ж не старий, ледве за тридцять. Щоправда, обличчя трохи відразливе, з буграми на скронях, та й руки чіпкі, клішню-ваті, але з себе показний. А очі погані, недобрі. Як тільки що трапиться, наливаються кров'ю, тоді держися, тоді він ні на що не зважає.

Було у нас нещодавпо таке діло. Дощ зарядив звечора, цілу ніч мрячив, нашіптував щось сумне, одноманітне, стікаючи по набряклій кошмі. І до ранку не перестав. Ми нудилися в юрті від вимушеного безділля. Агроном Сорокін поїхав — у нього і в дощ діла аж занадто. Він-бо відповідав і за тваринництво, через те й не було людині ані хвилини спокою, цілісінький день у сідлі.

Коли дощ трохи вщух, причіплювач Есіркеп. молодший брат Садабеків, осідлав мого коня і теяс поїхав кудись до чабанів. Альдей і Каліпа взяли відра і пішли по воду до джерела. Зали~ шилися в юрті ми троє — Абакір, Садабек і я.

Ми похмуро мовчали, зайняті кожен своїм ділом. Абакір на-півлежав, простягнувши ноги, і курив. Садабек сидів біля вогнища на пітнику і орудував швайкою та дратвою, латаючи дірявий чобіт. Я примостився в куточку і читав.

Вогко і якось тужно було в юрті. Од намоклої кошми відгонило кволим овечим духом. Зрідка падали зверху крупні, ясовті, як чай, краплі. А надворі дощ усе бурмотів щось, шепелявив у калюжах.

Абакір з нудьги позіхнув, потягся з хрускотом, зажмурився і, не дивлячись, шпурнув недокурок, що впав на краєчок кошми. І одразу ж задимила смалена вовна. Садабек підняв недокурок і кинув його в попіл.

— Ти б обереяшіше,— промовив він, протягуючи крізь шкіру дратву. — Важко, чи що, з місця підвестись?

— А що скоїлося? — визивно закинув голову Абакір.

— Кошма загорілася.

— Чи ти ба, яке багатство! — Абакір зневажливо посміхнувся.— Латаєш свій дірявий чобіт, то й латай собі, тобі іншого й не треба!

— Справа не в багатстві. Ти тут не один і не у себе дома.

— Знаю, що не у себе дома! У себе я б і розмовляти з тобою не став. Зрозумів, пика ти в шкіряних штанях? Та, видно, бог покарав, сидясу в цьому каторяшому Анархаї, де місце отаким дурням, як ти і твоя жінка!

Садабек з силою смикнув дратву. Швайка вискочила у нього з руки і полетіла за спину. Він довго дивився на Абакіра ненавидячим поглядом, потім грізно подався наперед, стискаючи в одній руці чобіт, а в другій натягнуту, як струна, дратву.

— Гаразд, нехай я дурень і ланка моя дурна, що приїхала Зі мною й годує нас всіх тут! — промовив він, важко дихаючи.— А всі інші анархайці, по-твоєму, каторлшики? Ти їх, чи що, пригнав сюди? Ану, відповідай, сволото! — крикнув Садабек і скочив з місця, перехопивши правою рукою халяву підкованого чобота.

Абакір метнувся до гайкового ключа, що лежав осторонь, і втягнув голову в плечі, готуючись до удару.

Я злякався. Це було дуже страшно. Вони могли повбивати один одного.

— Не треба, Абакіре! — кинувся я до них.— Не бий його! Не треба, Садабек, не зв'язуйтесь! — заблагав я, плутаючись у них під ногами.

Садабек відшпурнув мене геть, і вони закрутилися по юрті, як барси перед сутичкою, втупивши один в одного очі. Потім разом плигнули, і гайковий ключ просвистів у повітрі побіля самої голови Садабека. Але той в останню мить ухилився і обома руками перехопив ключ. Однак Абакір був дужий. Він підім'яв противника під себе, і вони покотилися по підлозі, хропучи й лаючись. Я підскочив до них, кинувся всім тілом на ключ, який упустив Абакір, і, нарешті схопивши його, вибіг з юрти.

— Альдей! Каліпо! — закричав я ланкам, що поверталися З водою.— Швидше, швидше! Б'ються вони, вб'ють...

Жінки поставили відра і кинулися до мене. Коли ми вскочили в юрту, Садабек і Абакір все ще качалися по землі. Ми розборонили їх, обідраних і закривавлених. Альдей потягла була чоловіка до виходу. Та Абакір рвонувся з обіймів Каліпи.

— Ну стривай, пес клишоногий! Ти ще благатимеш пощади, погань смердюча, ти ще взнаєш, хто такий Абакір!

Присадкувата, сухенька Альдей підійшла до нього і сказала прямо у вічі:

— Ану тільки торкни, спробуй! Очі видряпаю! Сам себе не пізнаєш!

Садабек спокійно взяв ланку за руку:

— Не треба, Альдей. Він того не вартий...

Я тим часом вийшов, розшукав закинутий мною в метушні гайковий ключ, відійшов далі од юрти і зарив його в землю біля кам'яної баби. А сам сів і раптом розплакався. Глухі, задушливі ридання стрясали мене

всього. Ніхто не бачив мене, і сам я не розумів, що робиться зі мною. Тільки кам'яна баба, немов підслухуючи моє горе, сердито поглядала скоса на мене порожньою чорною ямкою. Навкруги стелився мокрий туманний степ, тихий і стомлений. Ніщо ані єдиним звуком не порушувало його одвічного, глибокого спокою, і тільки я все ще схлипував, втираючи очі. Довго я сидів тут, дуже довго, аж поки стемніло...

Отак я й живу в цьому найрозкішпішому полиновому степу... Стараюся з усіх сил, та все одно у мене поки що нічого не виходить. Ось зараз знову перепало від Абакіра. Як бути далі, ради собі не дам. Проте й занепадати духом не можна. Треба стояти там, де стоїш. Аж поки не впадеш.

— Ану, Сірко, ворушися! Швидше! Нам з тобою не можна втрачати бадьорості, робота не жде...

2

Назавтра я встав, як тільки почало світати, раніше, ніж звичайно. Ще вчора, лежачи в юрті, я вирішив про себе: хоч би там що, а зроблю так, щоб ніхто не посмів не те що облаяти мене, а й за щось докорити. Кінець кінцем, треба довести, що я нічим не гірший за інших.

Перш за все я розвіз пальне і сам позаправляв баки. Потім покотив зі своєю бочкою до джерела, щоб до початку роботи залити радіатори водою. Потім треба було встигнути поснідати і Знову, не гаючи ні хвилини, возити воду. Поки що діло йшло так, як я розраховував.

Тим часом за білястим серпанком обрію ворухнулося сонце. Воно довго не сходило, гаялося, немов боялось окинути поглядом всю широчінь і далину анархайської землі. А потім трохи піднялося й виглянуло одним краєчком. Що може бути гарніше за степ на світанку! Неначе розлилося величезне лазурове море та так і застигло

блакитними хвилями, що де-не-де вилискують темною прозеленню й жовтизною.

0 Анархаю, о великий степе! Чого ж ти мовчиш, про що ти думаєш? Що криєш ти в собі од віку і що чекає тебе в майбутньому?

То не* біда, що я всього-на-всього водовоз. Я ще пануватиму і над цією землею, і над машинами. Адже наші два трактори і те, що ми робимо тут, — це ©сього лише начало начал. Я десь вичитав, нібито розвідники виявили під Анархаєм великі підземні ріки. Можливо, це лише догадка. Та як би там не було, я вірю, що люди напоять цю землю, і на Анархаї забуяють зелені сади, побіжить вода в прохолодних ариках, і тутешні вітри мірятимуть золотаві хлібні лани. Виростуть тут міста й села, і наші нащадки назвуть цей степ благословенною країною Анархай. І через багато-багато років, коли прийде сюди такий самий хлопець, як я, йому, напевно, не доведеться цілісінький день мотатися по степу З водовозкою і вислухувати лайку якогось самодура.

1 все-таки я не заздрю йому, бо я перший прийшов сюди!.. Я зупинив водовозку, оглядаючи ранкові простори. В цю хвилину я був найщасливішою, найдужчою і навіть найгарнішок> людиною на землі. Хай благословенна буде країна Анархай!..

Сонце нарешті викотилося з-за обрію, величезне, сяюче.

День починався непогано. Принаймні мотори не глухли — я встигав підвозити воду. Але до вечора було ще далеко...

Під'їхавши одного разу до джерела, я побачив біля нього невелику отару овець з ягнятами. їх пригнала сюди якась дівчина. Вона напувала їх із струмка, не підпускаючи до джерела. Звідки вона взялася? Мабуть, прийшла з урочища, яке знаходилося осторонь від нас, там, за двоголовим горбом. У тих краях розташувалися чабани. Обличчя дівчини здалося мені чимось знайомим. В якомусь яїурналі я бачив фотографію

молоденької китаянки з отаким же, як у цієї дівчини, чубком на лобі. Тому, мабуть, і здалося мені, начебто я десь бачив її.

Ми мовчки подивилися одне на одного. Моя поява тут була для неї такою ж несподіванкою, як і її присутність для мене. Але я, наче нічого й не було, сплигнув з повозки і діловито заходився черпати воду з джерела, наливаючи свою бочку.

Вівці тим часом напилися, і дівчина почала відганяти їх убік. Проходячи повз мене, вона спитала:

— А як зветься це джерело?

Я трохи задумався, дивлячись на округлу водойму, де тьмяно поблискувала скаламучена мною вода. Справді, мало ж якось зватися наше єдине джерело. Поки я думав, вода встоялася, посвітлішала на поверхні і потемніла в глибині.

— Верблюже око! — сказав я, повернувшись до дівчини.

— Джерело Верблюже око? — Вона труснула чубчиком і всміхнулася. — Гарно! А воно й справді схоже на верблюже око, таке задумливе...

Ми розговорилися. Виявилось, що дівчина з наших місць. Вона знала навіть мого вчителя Алдіярова. Ох, як же це здорово—почути ім'я любимого вчителя тут, в степу, від незнайомої дівчини, яка, думав я, теж не без його впливу потрапила сюди, на Анархай. Вона ще торік закінчила школу, не нашу, а іншу, і тепер працювала сакманницею — помічницею чабана.

— У нас на кошарі колодязна вода солона, — казала дівчина. — А я чула, що десь тут є дясерело. Мені й самій закортіло подивитись на живу воду та й ягнят понапувати, нехай і вони знають, яка вона,

справжня вода. От вирощу їх, здам до отари, а над осінь поїду вчитися в університет...

— Я теяс думаю згодом учитись, — сказав я. — Тільки я по механізації піду. Мене ж послали сюди працювати коло трактора,

а це так... — показав я на бочку, — тимчасово допомагаю... Повинні прислати іншого водовоза...

Ну це вже я дарма, звісно, ляпнув, просто сам не помітив, як зірвалося з язика. Від сорому мені стало страшенно жарко, та одразу я й похолов:

— Ге-ей, академіку, морду наб'ю-у-у! — долинув здалека ненависний Абакірів голос.

— Ой, та й забалакався ж я!

— Що там таке? — пе збагнувши, в чому річ, спитала дівчина.

— Та це так, — пробурмотів я, червоніючи. — Воду треба везти.

Дівчина погнала овець своєю дорогою. А він, Абакір, стоячи на кабіні трактора в далекому кінці загону, горлав на всю глотку, розмахуючи кулаками.

— Та їду я, їду! Вгамуйся ти! Не можна ж кричати при сторонніх! — прошепотів я в розпачі і погнав коня навскач.

Вода в бочці бовталася, вихлюпувалась, раз у раз обдаючи мене з голови до ніг. Ну й нехай! Хай там не залишиться ані краплі! Не можу я більше терпіти отаке знущання!

Абакір сплигнув з кабіни і, як і того разу, знову кинувся до мене. Я осадив коня.

— Якщо ти так кричатимеш, я покину роботу і піду звідси! Він розгубився від несподіванки, а потім присвиснув і матірно

вилаяв мене.

— Без тебе, шмаркатого академіка, був Анархай і тепер не провалиться, хай він згорить! Катай собі геть звідси, забирайся додому! Теж мені ще огризатися здумав, студент-безштанько!

Я скочив з повозки, закинув батіг за трактор і пішов.

— Стій, Кемелю! Не можна ж так! Куди ти, зупинись! — закричала мені вслід Каліпа.

Та це тільки підстьобнуло мене, і я почимчикував ще швидше.

— Не затримуй, нехай забирається геть! — донісся до мене Абакірів голос. — Обійдемося!

— Недолюдок ти, звірюка, а не людина, що ти наробив! — соромила його Каліпа.

Я ще довго чув, як вони там кричали й лаялися.

Не уповільнюючи ходи, я йшов усе далі й далі. Мені було все одно куди йти. Нікого, ані єдиної душі не було навкруги, і шлях передо мною був відкритий на всі боки. Я поминув джерело, польовий стан, пройшов попід пагорком, там, де стояла кам'яна баба. Сердито посміхаючись, вона провела мене порожнім чорним поглядом і залишилася стояти, важко вросла в землю, як стояла багато віків.

Я йшов, ні про що не думаючи. У мене було тільки одно бажання: піти, піти звідси якомога швидше, і нехай цей проклятий Анархай милується моїми п'ятами.

Пусто, байдужно стелився передо мною степ. Всі пагорби, косогори, виярки — все навкруги до нудоти схоже було одне на одне. Хто створив цю мертву, сумну одноманітність? Чому я, скривджений і зневажений, мушу міряти ці нескінченні сиві простори гіркого полину? Куди не глянь — всюди бездиханна пустеля. І що, спитати б, потрібно тут людині? Хіба мало їй місця на землі? Мої ранкові мрії здалися мені аж смішними — такими безглуздими.

"От тобі й розкішний полиновий степ, от тобі й країна Анархай!" — висміював я сам себе, відчуваючи всією істотою своєю власне безсилля, безпритульність і пригніченість.

Надо мною було височенне небо, навкруги розстилалася ве-личезна-величезна земля, і сам я здався собі таким малесеньким, самотнім чоловічком в стьобаній фуфайці, кирзових чоботях і зношеній вицвілій кепочці, що забрів сюди не знати звідки.

Так я і йшов. Ні дороги, ні стежки. Я просто йшов собі. "Вийду десь до залізничного насипу, — думав я, — піду по шпалах, а на якому-небудь роз'їзді причеплюся до товарняка... Поїду до людей..."

Коли у мене за спиною почувся тупіт і форкання коня, я навіть не оглянувся. Це Сорокін. Крім нього нікому. Зараз почне дорікати, буде упрошувати, але — до біса! — не повернуся, навіть не подумаю.

— Зупинися! — неголосно гукнув мене Сорокін.

Я став. Сорокін під'їхав на спітнілому коні. Мовчки подивився на мене синіми пильними очима з-під вицвілих брів, сунув руку в польову

сумку і витяг червоний листок — мою комсомольську путівку, яку я з такою гордістю вручив йому в день

приїзду.

— На, цього не можна залишати, — спокійно подав він мені путівку.

В його погляді я не помітив ні докору, ні зневаги. Він не осуджував і не жалів мене. Це був серйозний погляд людини, обтя-женої багатьма справами, давно звиклої до всяких несподіванок. Сорокін втер долонею стомлене, заросле рудуватою щетиною обличчя.

— Коли на роз'їзд"— бери трохи праворуч, он понад тією улоговиною, — показав він мені і, повернувши коня, повільно поїхав назад.

Я ошелешено дивився йому вслід. Чому він не вилаяв мене, чом не став умовляти? Чого він так стомлено сидить на своєму понурому коні? Сім'я — жінка й діти — десь далеко, а він тут сам роками кружляє по степу. Що він за людина, що тримає його в пустельному Анархаї?

Сам не розумію чому, але я повільно побрів за ним.

Увечері ми всі зібралися в юрті. Всі мовчали. Було тихо, тільки сухо потріскувало багаття. В усьому винен був я. Розмова ще не починалася, але судячи з того, що обличчя у Сорокіна було похмуре, напружене, він збирався щось сказати.

— Ну, то як же бути? — промовив нарешті Сорокін, ні до кого не звертаючись.

— А що, хіба на Анархай потоп насувається? — єхидно озвався Абакір.

При цих словах Садабек мовчки встав і вийшов з юрти. Після тієї бійки він не розмовляв з Абакіром і зараз, видно, не мав наміру втручатися в розмову. Його брат, причіплювач Есіркеп, теж підвівся був з місця, але роздумав і залишився.

Абакір і з ним був не в ладах. Якось на моє прохання, зробивши поступку мені, Есіркеп залишив мене на один день на своєму плузі біля Садабекового трактора, а сам пересів на водовозку. Ну, звісно, спізнився трохи з водою, і Абакір накинувся на нього. Та Есіркеп не дав себе скривдити, він теж умів битися. А він ясе старший за мене всього років на три.

Абакірові ніхто не відповів.

— А чого тут думати? — додав він. — Хто зірвав роботу, той нехай і відповідає.

— Не про те мова, хто винен, хто не винен! — відповів Сорокін, не дивлячись на нього. — Тут доля молодої людини вирішується, як їй бути тепер.

— Ну, вже й доля! — посміхнувся Абакір. — Доля таких академіків давно вирішена, пропащий, пі на що не придатний народ! — Він зневажливо махнув рукою. — Ну сам поміркуй, Сорокін, куди вони годяться? Поки ми своїм горбом хліб добували, вони вчилися по десять років або й більше. Ми годували їх, одягали, обували, а що вийшло, чого їх там навчили? Машини не знає, хомут на коня надіти пе вміє, супоню й ту як слід не стягне... Чого ж це я мушу відбувати за нього? На якого біса мені його вченість! Чи ти ба, знавець кам'яних ідолів! А з ділом не вправляється. Коли так — значить, гайда, катай звідси, не зривай роботу інших! І ти на мене, Сорокін, не напирай, я вколюю без змінника і нікому спуску не дам. А невгодний — завтра ноги моєї тут не буде. Але те, що казав, завжди казатиму: я б усіх цих академіків...

— Досить! — різко перебив Абакіра Сорокін, все так само пе дивлячись па нього. — Це ми й без тебе знаємо. Не про те мова. Ану, скажи, Кемелю, що ж ти сам думаєш?

Я не одразу відповів. Слухаючи Абакіра, я спіймав себе на думці, що якась частка правди була в його словах. Але як усе це говорилося, з якою злістю, як вороже! За Ш°? Хіба я безрукий чи такий уже тупак, що ніколи не збагну того, що доступне Абакірові? Чи моя грамотність мені заважає? Цього я аніяк не розумів. Проте я постарався відповісти Сорокіну якомога спокійніше.

— Я приїхав сюди працювати причіплювачем. Це для мене важливо. А з хомутами та супонями я вже справляюся. Про це знають усі, і Абакір теж знає. Можна було б і далі так працювати. Але я водовозом не буду. Принципіально не буду.

— Іншої роботи у нас нема, — сказав Сорокін.

— Значить, мені треба йти звідси, — зробив я висновок.

Каліпа звела на мене очі і сумно зітхнула.

— Я б, Кемелю, поступилася для тебе своїм місцем, а сама б сіла на водовозку, але ж ти не підеш...

Це прозвучало несподівано. Чи по доброті своїй, чи тому, що вона завжди чогось ніяковіла за Абакіра, немовби соромилася, коли він горлав і лаявся, і завжди старалась чимось пом'якшити, згладити його брутальність, — тому чи не тому, але вона це сказала, а я зопалу, не подумавши, бовкнув:

— Піду!

В юрті стало зовсім тихо. Тільки багаття потріскувало з тоненьким присвистом. Всі зчудовано дивилися на мене. Можливо, люди ждали, що я одумаюся, відмовлюсь? Виходило так, що я сам ліз в лабети людині, яка ненавиділа мене і не бажала мені нічого доброго. Та я промовчав. Сказано — зроблено. Сорокін ще раз допитливо подивився на мене.

— Це точно? — коротко спитав він.

— Атож!

— А мені все одно! — Абакір плюнув на багаття. — Але попереджаю: тільки щось не так — падаю по потилиці! — І очі у нього холодно блиснули в сутінках із задирливою посмішкою.

— А що це — тільки щось не так? Чого ти наперед погрожуєш? — не витримав нарешті Есіркеп, який досі мовчав. — Справиться, чи ба, мудрація яка! Він на моєму плузі працював.

— А тебе не питають. Не лізь не в своє діло. Самі побачимо. Я відповідаю за трактор, за роботу...

— Годі тобі! — знову нсвдоволено перебив Абакіра Сороків і сказав мені: — ЗРАНКУ ставай до роботи. — Він підвівся і ступив до виходу. — А тепер відпочивати пора...

Тієї ночі я майже не спав. Як усе піде далі у мене з Аба-кіром? Адже досі я тільки час од часу стикався з ним, а від завтрашнього дня постійно, вдень і вночі, буду підлеглий йому. Обов'язки причіплювача мене не дуже лякали, хоч вони потребують витривалості й терпіння. Звичаин°" треба пристосуватися точно і швидко піднімати та опускати лемеші в потрібному місці, щоб ні на хвилину не затримувати руху трактора. Але ж я, крім того, повинен в усьому допомагати трактористові — і в догляді за машиною, і в ремонті. Снробуй-но подай Абакірові не той ключ, не той болт чи гайку або там ще щось...

Не спала, виходить, і Альдей. Вона підійшла в темряві до мене, присіла поряд, погладила мене по голові:

— Ти б подумав, Кемелю. Не пара ви з ним. Добрий ти, лагідний. Заїсть він тебе, не догодиш йому...

— А я й не збираюся йому догоджати. А що заїсть, то мені вже не звикати.

— Ну, гляди, тобі видніше, — стиха промовила вона і, зітхнувши, пішла на своє місце.

З

Наш поєдинок з Абакіром почався з першого ж дня.

— Заснеш, упадеш під ножі — відповідати не буду! — кинув він єдину фразу перед початком оранки.

Але мені, звісно, було не до сну. Я весь був напружений, готуючись працювати чітко й бездоганно. А коли думати, що можна випадково потрапити під ножі, то краще було одразу відмовитись.

Так, під моїми розчепіреними на рамі ногами були укріплені на кронштейнах сталеві лемеші. Вони йшли поряд, навскоси, один за одним, розпорюючи і відвалюючи димучу дернисту товщу цілинних шарів. Вдавлюючи полин в землю, трактор рухався, не зупиняючись, напружено гудучи й брязкаючи гусеницями.

Абакір ні разу не обернувся, не поцікавився мною. Я бачив лише його вперту, тугу потилицю. Вже одно це мовби попереджало мене, що Абакір випробовуватиме мене доти, поки я не відмовлюся або поки він не переконається, що я вистою. І можливо, навмисно гнав він трактора без перепочинку, щоб вимотати мене, примусити відмовитись. Хто-хто, а

вже Абакір добре знав, що не дуяїе-то солодко сидіти па жорсткому металевому сидінні, яке зовсім не має амортизації, задихаючись від пилюги та вихлопних газів. Та я пе думав здаватись. До краю напружені нерви, очі, слух, руки, що вчепилися в штурвал плуга, — ось чим я був. За весь час я не вимовив і слова, мовчав я навіть тоді, коли він з особливо злою впертістю вів машину по кам'янистих місцях, де плуг раз у раз вивертало з борозни, де ножі скреготали по кременю, викрешуючи іскри та гар, а мене трясло і підкидало на сидінні. Надвечір, коли Абакір зупинив трактор, я відчув страшенну втому, якої ніколи раніше не зазнавав. Рот, ніс, вуха, очі — все було засипано піском і пилом. Хотілося повалитись на землю і тут же заснути. Але я не рушив з місця, я чекав Абакірових наказів.

— Підніми лемеші! — крикнув він мені, виглянувши з кабіни. Потім вивів трактор з ріллі і, заглушивши мотор, підійшов до плуга. Нахилившись до лемешів, він обмацав леза ножів. — Міляти треба, затупилися. До ранку щоб було зроблено! — сказав він.

— Гаразд, — відповів я. — Залиш запасні ножі і відведи трактор од плуга.

Він виконав моє прохання і мовчки пішов до польового стану. Я подивився йому вслід і піймав себе на тому, що не тільки Злюся на Абакіра, а й заздрю йому. Йде собі перевальцем, наче й зовсім не стомився. З мене він, звісно, душу вимотав, але ж і сам ні хвилини не відпочивав. От же як уміє, негідник, працювати!

Я зітхнув і заходився збирати курай, складаючи його оберемками біля плуга. Мені треба було розпалити багаття, щоб встигнути за ніч замінити ножі. Назбиравши велику купу, я пішов вечеряти.

Рідна, добра Альдей! З яким жалем дивилася вона на мене, поки я швидко й мовчки їв дбайливо залишений нею бешбармак. А мені ніколи

було засиджуватись. Я попросив у неї ліхтаря, який був у нас про всяк випадок.

— Навіщо він тобі? — спитала вона, подаючи ліхтар.

— Треба. Лемеші мінятиму.

— Та що ж це таке, куди це годиться! — розкричалася Альдей, звертаючись до Абакіра. — Не дозволю! Не дам знущатися З хлопчака!

— А мені що, не дозволяй, — огризнувся Абакір, укладаючись спати.

— Не втручайся! — спинив Садабек ягінку. — У Кемеля своя голова на плечах.

— Нічого, ми допоможемо тобі, Кемелю. Ходімо, Есіркепе! — Каліпа підвелася, збираючись іти зі мною.

— Не треба, — сказав я. — Не турбуйтеся. Я сам управлюсь. З цими словами я вийшов з юрти, освітлюючи собі дорогу ліхтарем.

Навкруги панувала ніч, німа й безмежна. Я на хвилину завернув до джерела — напитись. Ледве булькочучи в горловині, джерело випромінювало спокій і прохолоду. Воно тьмяно світилося з темної, задумливої глибини. А й справді, схоже на верблюже око. Згадалася дівчина-сакманниця. Я навіть не встиг дізнатися тоді, як її звуть. Де вона зараз, ця славна дівчина з чубчиком?

Добравшись до плуга, я не гаючись взявся до роботи. Підняв лемеші, наскільки дозволяла будова плуга, розпалив багаття. І ліхтар, звичайно, став у пригоді. Я відкручував гайки, одразу ж

накручував їх на болти і складав у кепку, щоб не розгубити. Цілу ніч я повзав під плугом. Прикручувати гайки було важко, а головне, неспосібно. Вони сиділи в дуже незручних, труднодоступних пазах. Багаття раз у раз погасало. Я, мов той вуж, виповзав з-під плуга і, лежачи на землі, знову роздмухував вогонь. Не знаю, скільки минуло часу, але я не заспокоївся доти, поки не замінив усіх ножів. А потім, як у тумані, доплентався до трактора і заліг в кабіні спати. Нили, горіли уві сні геть подряпані руки.

Рано-вранці мене розбудила Каліпа. Вона приїхала з водовозкою.

— Радіатор я вже залила. Йди, Кемелю, вмийся, — гукнула вона мене, — я зіллю тобі.

Вона ні про що не розпитувала мене, і я був вдячний їй за це. Не завжди приємно, коли люди жаліють тебе. Коли я вмився, вона принесла мені з повозки вузлик з їжею і пляшку джарми. До чого ж приємно було випити кисленького квасу з смаженого зерна! Це, звичайно, Альдей потурбувалася за мене.

Прийшов Абакір. Нічого не сказав. Та й присікатися ні до чого було. Він мовчки подав трактор до плуга, я його причепив сергою, і ми знову рушили по полю.

Але цього дня я вже сидів за плугом впевнено. Я повірив у себе. Раз витримав перший іспит, триматимуся до кінця!

Передо мною, у віконці кабіни, маячила все та ж сама вперта, туга потилиця. Все так же, без перепочинку, з напруженим ревом і брязкотом ішов трактор. І я все так само сидів, учепившись за штурвал.

Опівдні Абакір несподівано заглушив мотор.

— Злазь, — сказав він. — Перерва.

Ми мовчки сиділи на землі, в холодку коло трактора. Абакір покурив, роздратовано покусуючи цигарку, потім скинув комбінезон та сорочку і ліг на свою одежу загоряти. Спина у нього була широка, мускуляста, лискуча. Мені теж закортіло погрітися на сонці. Я стягнув сорочку, збираючись розстелити її й лягти, але в цей час Абакір підняв на мене похмуре розімліле обличчя.

— Почухай спину! — наказав він і, впевнений, що я кинуся виконувати його примху, схилив важку голову на руки.

Я промовчав.

— Чуєш? — він грізно пересмикнув плечима, не підводячи голови.

— Не буду!

10 Ч. Антмато"

145

— А я кажу, будеш! — Він ривком підтягся до мене на руках. — Ну, довго я чекатиму?

Я трохи відсунувся од нього.

— Ти завжди тичеш себе в груди: я робітник! Я геть усіх годую... Але ти робітник тільки тому, що працюєш, а душею ти не робітник. Тобі б баєм бути.

— І був би! А ти мені в душу не лізь! — Він несподівано дав мені щигля в ніс.

Я схопився і кинувся на нього з кулаками. Абакір наче тільки цього й ждав. Всю свою ненависть і злобу, що набралася у нього за останні дні, він вклав у страшний удар, від якого я аж покотився по землі. Я насилу підвівся па коліна і, не тямлячи себе, засліплений люттю, знову ринувся на Абакіра. Майже кожен його удар збивав мене з ніг.

— Я тобі покажу, чим мій кулак пахне! Я тобі покаягу мою душу! — примовляв він, завдаючи мені чавунних ударів.

Але я знову й знову схоплювався і мовчки розлючено кидався на нього. Кожного разу я цілив йому в обличчя, в його звіря-

чу пику, а він точно й розважливо бив мене в живіт, по ребрах, У груди.

Ось я знову підвівся й повільно рушив до нього. Він заніс руку і, крякнувши, як м'ясник, навідліг молоснув мене кулаком по шиї. Я лежав, припавши до землі і прикусивши губу, щоб ні разу не застогнати.

— Лежиш, академіку! Ану, понюхай, чим тхне земля! — сказав він, важко дихаючи і спльовуючи кров з розбитих губів. — Це тобі не лекції читати про кам'яних ідолів.

Він пішов до своєї одежі, стоптаної нашими ногами, і, обтрусивши її, почав не кваплячись одягатися з почуттям виконаного обов'язку. Але він усе-таки не підозрював, що й цей бій виграв я. Так, я залишався непереможеним, хоч і лежав на землі. Мені стало ясно, що можна й кулаками битися за правду. Я зрозумів, що можна і треба бити того, хто б'є тебе. Для мене це було перемогою...

Поки Абакір одягався, залізаючи в свій комбінезон, я віддихався, отямився. Коли він завів мотор, я встав, швидко одягся і зайняв своє місце на плузі.

Трактор заревів і рушив уздовж ріллі. Все та ж сама уперта, туга потилиця маячила у віконці кабіни, і я був усе тим яіе причіплювачем, що цупко вчепився за штурвал плуга.

4

В нашому житті сталися деякі зміни. Нам привезли на машинах парокінну бричку з кіньми, щоб підвозити насіння на зоране поле. Прибув також ще один робітник — їздовий. Тепер і водово-

зові стало легше управлятись. На сівбу переключили трактор Садабека та Есіркепа, а ми з Абакіром орали й далі. І ще одна дуже ваяслива новина.

Кілька днів тому, коли ми після обіду їхали бричкою на поле, я побачив біля джерела ту саму дівчину-сакманницю. Я зіскочив З брички. їздовий придержав був коней, але Абакір не дав йому зупинитись.

— Гайда, не затримуй, — невдоволено наказав він.

Я побіг до дівчини, і вона пішла назустріч мені, залишивши своїх овець. Та я так і не добіг до неї, треба було доганяти бричку, щоб встигнути до початку роботи. Я зупинився.

— Здрастуйте! — крикнув я.

— Здрастуйте! — відповіла вона і теж стала.

Я дуже зрадів, побачивши її, але зовсім не знав, що сказати.

— Чому вас не видно з водовозкою, де ви тепер?

— Я тепер на тракторі! — не без гордості закричав я у відповідь. — Ми о-онде на тому полі! Пробачте, я дуже поспішаю!

— Біжіть, біжіть! — Вона помахала мені.

Я кинувся доганяти бричку. Тільки разок і оглянувся. Дівчина стояла на тому ж місці, дивлячись мені вслід. Бричка не зупинялася. Але я біг легко й вільно. Я був щасливий, що вона помахала мені рукою, що біжу я по вільному весняному степу...

Другого дня вона з'явилася біля нашого поля. Стояла на пагорку поблизу, наглядаючи за матками з ягнятами. Мені дуже хотілося підійти до неї хоч на хвилинку, та хіба Абакір дозволив би, чи ж він здатний на такий вчинок? Я не став просити його.

Наступного разу, коли дівчина з'явилася на пагорку, ми з Абакіром стояли біля стугонячого трактора, він щось перевіряв у моторі.

— Чого це вона зачастила? — спитав Абакір.

— Не знаю.

— А як її звати?

— Теж не знаю.

— Ех ти, академік! — Він глузливо сплюнув і зиркнув у її бік. — А дівка соковита...

Я сердито глянув на нього.

— Йди сідай на місце! — гаркнув він, і ми рушили далі.

Дівчина тим часом перегнала овець з пагорка на відкрите місце, кроків за сто від нашого поля. Побігти б до неї, посидіти рядом, поговорити, просто подивитися на її гарненький чубок...

Трактор раптом став. Абакір висунувся з кабіни.

— Заіфіпи важіль! Іди сюди!

Я встав з плуга, здивовано простую до Абакіра. В кабіну він мене під час роботи не пускав.

— Сідай. — Він поступився своїм місцем. — Вчися керувати! Це мене вразило. Такого я від нього аж ніяк не чекав. Що

сталося з Абакіром, невясе він подобрішав до мене? Проте, недовго думаючи, я приготувався робити все, що він накаже.

— Притисни педаль. Увімкни зчеплення. Отак. Тепер обережно попусти педаль. Держи важелі фрикціонів...

Трактор зарокотів, рушив з місця, і ми пішли вздовж загону. У мене й дух перехопило з радості. Я ні про що не думав, мені ні до чого в світі не було діла. Я захопився єдиним бажанням: оволодіти трактором, осягнути його механізм. Я ж так давно мріяв про це! І ось могутній тягач, слухняний у моїх руках, рушив уперед, з брязкотом забираючи землю гусеницями. І сам я, здавалося, перетворився на механізм, зосереджений лише на тому, щоб чітко виконувати потрібні дії.

Я непогано розвернувся в кінці загону. Правда, без причіплювача на розвороті залишилися великі огріхи. Та це не така вже біда: хіба мало землі на Анархаї! Зате я навчуся водити трактор!

Так ми зробили кілька гонів. Серце у мене вже не так билося, я почував себе певніше.

— Не дрейф, академіку! — крикнув мені у вухо Абакір. — Я відлучуся ненадовго. А коли що, заглушиш!..

Він сплигнув на ходу з трактора і, обтрушуючись, причепурюючись, попрямував до дівчини-сакманниці. Вона була тепер Зовсім поруч. Тоді тільки я зрозумів, що він замислив. Не без користі, виходить, посадив він мене в кабіну.

Абакір стояв біля дівчини і безтурботно розмовляв з нею. А що йому!.. Робота йде, трактор поруч, коли щось трапиться, завжди мояша підбігти.

Мені не сподобалася Абакірова витівка. Але разом З тим я був щасливий — адже я сам вів машину! Мене так і кортіло помахати дівчині з кабіни, крикнути їй щось гарне. Ех, коли б не стовбичив тут Абакір! Що він там їй каже і що вона йому відповідає? Слід би їй обережнішою, суворішою бути з ним...

Я не злазив з трактора години півтори, поки дівчина не погнала овець назад. На обличчі у Абакіра я не побачив нічого такого, що свідчило б про його успіх. Ні, нічого, крім звичайного тупувато-гордовитого самозадоволення, не виражало його обличчя.

— Гайда, академіку, на своє місце! — Він плеснув мене по плечу й криво посміхнувся.

Я нічого не сказав і сплигнув з трактора.

Наша дівчина прийшла й на другий день. Абакір знову залишив мене в кабіні, а сам пішов до неї. Краще б вона вже не приходила. Я не міг покинути трактор, але й залишатися байдужим теж не міг.

"Як би попередити її? — думав я, кидаючи з кабіни стурбовані погляди в їх бік. — Не треба їй зустрічатися з ним. Але як можна

заборонити людям розмовляти одне з одним? Людина сама повинна розуміти, з ким вона має справу..."

Цього разу дівчина скоро пішла, і я дуже зрадів цьому. Все швидше й швидше женучи овець, вона тікала степом не оглядаючись. "Даруй мені, люба, — в думці посилав я їй свої вибачення. — Добре, що ти так скоро пішла. Але ми ще зустрінемося. Наступного разу я не залишусь на тракторі, я побіжу до тебе. А поки що йди, не зупиняйся, славна дівчино з чубчиком... Адже я не знаю навіть твого імені..."

Та даремно сподівався я наступної зустрічі. Дівчина більше не з'являлася. Днів зо три підряд ми обидва чекали її, не кая"у-чи, звичайно, про це вголос. Абакір був зліший і брутальніший, ніж звичайно. Він знову дивився на мене відверто ненависним поглядом. Але й я тепер не ховав своєї зневаги. Я зрозумів, що він чимсь образив дівчину, я почував свою провину перед нею, мовби не зумів захистити її від чогось недоброго, темного. Я дав собі слово: як тільки матиму змогу, відшукаю її і просто, щиро поговорю про все. Я почав мріяти про цю зустріч, я бажав цього й надіявся.

Саме в ці дні нас застиг у полі дощ. Він наскочив навально й раптово. Це була буйна степова злива з градом. Повітря загуділо, земля вмить покрилася спученими, киплячими калюжами. Але Абакір не зупинив трактора. Навпаки, він припустив його швидше і ні разу не оглянувся на мене, а я ж сидів під зливою й градом.

Набряклі водою зорані скиби вже не відвалювалися за лемеші. Вони розпирали плуг, лізли на раму, мені на ноги. Мабуть, Абакір взагалі не зупинився б, якби на гусениці не палипли в'язкі невпрогорт грудки. Тоді він заглушив мотор і закурив, розсівшись у себе в кабіні, напевно гадаючи, що я попрошуся до нього під дашок. Та мені було тепер однаково. Я вяіе промок до нитки. Я не зійшов з плуга і сидів під дощем, змиваючи з себе грязюку. Єдине, що я постарався зберегти від води, це блокнот з деякими записами й випискаами з прочитаних книжок. Я сховав блокнот За халяву.

Дощ ущух одразу, ніби його рукою зняло. І зараз же розкрилося небо, сяюче бездонною, прозорою бірюзою. Воно було наче продовясенням тієї краси й чистоти, яку являв собою привільний степ, обмитий весняною щедрою зливою. Безмеяші анархайські простори розсунулися ще ширше, стали ще привільнішими. Через весь небосхил пролягла над Анархаєм веселка. Вона простяглася з краю в край світу і завмерла у височині, вбираючи в себе всі ніясні фарби всесвіту. Захоплено дивився я навкруги. Синє, без кінця-краю синє, невагоме небо, мерехтлива багатобарвність веселки і бляклий полиновий степ! Земля швидко просихала, а над нею високо в піднебессі кружляв орел на нерухомо розкритих тугих крилах. Здавалося> не сам він і не крила його, а могутнє дихання землі, її висхідні теплі течії піднесли орла на таку височінь.

І я знову відчув у собі силу, я теж піднісся духом, знов ожили в мені мрії про країну Анархай. Так, тепер я міцно стояв на землі, і ніхто влсе не міг затьмарити мої мрії, перешкодити мені вірити в прекрасне майбуття Анархайського степу. Я не поет, але траплялося часом, що в шкільній стінгазеті вміщали мої віршики. Ось і тепер я вийняв з-за халяви блокнот і одразу, ніби з розгону, написав перші слова, що напросилися на папір:

Лежить за Кургайсышм нагір'ям Віками неходжепий край, Продутий наскрізно снігами, Ізсушений сонцем, вітрами, Жаркий степовий Анархай. А бути судилось, я знаю — До тих недалеко вже днів,— Країною див Анархаю, Просторам полинних степів! 1

Я не думав про те, що у мене вийшли невмілі, неоковирні рядки. Мене засмучувало інше: вони не передавали навіть сотої частки того, що тіснилося й бунтувало в моїй душі. Я болюче сушив собі голову, як зробити, як зпайти ті єдино вірні слова, щоб виказати свої мрії так, як я їх відчував. Але тут хтось вихопив у мене з рук блокнот. Я оглянувся.

— Любовні писульки складаєш! — злісно посміювався Абакір, відходячи набік. — Хочеш дівчину віршами пройняти?..

— Віддай! — підскочив я до нього з обуренням. — Негоже читати чуже!

— А ти мені не укажчик: гоже, негоже! У мене своє гоя"е! Відчепись!

— Ах, так! — Я підбіг до трактора і схопив викрутку.

— Ну-ну! — пригрозив мені Абакір. — На, дурниця якась. — Він віддав мені блокнот, а за хвилину раптом розреготався, заржав на весь степ. — Країна Анархай! Ха-ха-ха! Ну й дурень ти, академіку! Отаких тільки, як ти, і треба приганяти сюди, щоб ви дізналися, що почому!.. Вигадав, країна Анархай! Ха-ха-ха! Вона ще покаяіе тобі, яка вона є країна! Залишся-но ТУТ на зиму — по-іншому заспіваєш...

— А я у тебе не питатиму, залишатися мені чи ні! Ти краще про себе подумай!

— А що мені думати? — Абакір з похмурою усмішкою насунувся на мене. — Моя думка зі мною. Я скрізь своє візьму. — Він відійшов був од мене, але, згадавши про щось, припинився, підійшов до мене впритул і промовив приглушеним голосом: — А ти, академіку, викинь з голови свої нікчемні думки про неї, не розраховуй... Приб'ю!

— Це ми ще побачимо!

— А я тобі кажу, щоб і гадати не смів!

Мені враз стало дуже и;аль цю людину, яка зарвалася, очманіла від злості й ненависті до всього, що жило іншим, ніж він, життям. Я сказав йому спокійно:

— Ти доросла людина. Часом мовиш і щось правильне. Та це, мабуть, випадково, зосліпу. Тобі треба затямити, що ніхто нікому не в силі

заборонити мислити, бажати, мріяти. Люди тим і відрізняються від худоби, що вони здатні мислити.

Не знаю, чи вплинули мої слова на нього, але він промовчав. Тільки хмуро підійшов до трактора і з силою крутонув пускач. Двигун легко завівся, треба було знову братися до роботи...

Від цього часу я не розлучався зі своїми мріями. Я завоював їх, я знову знайшов на них право. І вони вже не покидали мене, вони жили зі мною.

Увечері, коли всі стали вкладатися спати, я вийшов з юрти і попрямував до джерела. Мене чомусь тягло туди, хотілося побути на самоті.

Зіркам було тісно на небі, і вони збігали біля обрію до самої землі. Але багато з них, а мабуть що й усі звислі над головою, неймовірним чином уміщалися в джерелі, відбиваючись в невеликій округлій водоймі, що здавалася зараз глибокою, мов бездонною. Вони поблискували й мерехтіли на воді — хоч черпай їх та викидай вогняними розсипами на берег. Там, де біг струмок, вони пливли разом з ним і розсипалися скалками по кам'янистому дну. Але там, де вода застигла в тихій задумі, вони були такими ж променистими, як на небі, і я подумав, що степове джерело чимсь нагадує іноді такий стан людської душі, коли вона світла й повна мрій, коли вона стає такою глибокою, що вміщує в собі весь навколишній світ.

Я сидів біля джерела, дивився, слухав, усією істотою своєю відчував, убирав у себе нічний степ, що весь затаївся, і по-своєму перетворював його в своїх мріях. Кому б розповісти про них, з ким би поділитися? Важко з'ясувати чому, але вона, дівчина з чубчиком, імені якої я не знав, здавалася мені тією самою людиною. Вона б зрозуміла мене, вона б зуміла поділити зі мною мої хвилювання. Може, це було тому, що вперше ми зустрілися з нею тут, біля джерела, і назвали його Верблюжим оком?

Де вона зараз, чи зпає, що я думаю про неї? Незабаром ми закінчимо оранку, і тоді я знайду її, приведу сюди, до джерела, і розповім їй про країну Анархай. Не віршами, ні — ще засміє! — розкажу просто, звичайними словами, так, як уявляю собі майбутнє життя в Анархайському степу.

Збираючись іти, я ще раз оглянув усипане зорями небо. Очі раділи всьому, що було в полі зору. Але на пагорку, як завжди, стояла, невиразно бовваніючи, безформна брила кам'яної баби. Я уявляв собі, як стоїть вона й зараз, зберігаючи свою цілковиту байдужість до всього, втупивши вдалину бездумний, мертвий погляд свого єдиного ока.

Зійшов місяць, і я побачив дві. обережні тіні, що рухалися по той бік зораного клина. Це були джейрани — степові козулі. Куди вони йшли? Мабуть, до водопою. Джейрани підійшли до самого краю поля і зупинилися як вкопані, не насмілюючись ступити на незвично спушену землю, що відгонила нафтою та залізом. Вони довго стояли так, не ворухнувшись, злегка посріблені місячним сяйвом. Самець — з гіллястими ріжками і самка — трохи нижча в холці, з великими, поблискуючими в темряві очима. Вона пригорнулася до самця, як і він, насторожено закинувши легку голову. Так і стояли вони заціпенівши. В усьому вигляді їхньому було помітно страх і запитання: "Що сталося з степом? Куди зникла стара стежка? Яка сила розвернула землю?"

Джейрани так і не насмілилися пройти полем. Вони повернули і тихо пішли назад, несучи на гнучких спинах сумний відблиск місячного срібла.

Я посидів ще трохи, щоб джейрани змогли спокійно піти собі. Потім повернувся в юрту, потемки знайшов своє місце і довго ще лежав з розплющеними очима.

І раптом я почув шепіт. Абакір і Каліпа лежали вдвох. Можливо й раніше бувало таке, та я цього не знав. Каліпа, схлипуючи, говорила щось, тільки я не міг розібрати, що саме.

— Ну перестань, годі тобі, — сонно пробурмотів Абакір. — Ось поїдемо до міста і там усе владнаємо. Полежиш днів зо два... Чого дарма побиватися?

Каліпа відповіла з жалем:

— Не через це я побиваюсь. Ненавиджу себе, зневажаю... За що покохала таку людину, як ти? Що я в тобі знайшла, не розумію... Хоч щось гарне зробив ти людям? Так ні, мов собака при-в'язла...

— Жалкувати не будеш. Закінчимо роботу — заберу, поїдемо звідси.

— Ні, буду жалкувати. Знаю, Що каятися буду все життя. І все-таки поїду. Не хочу сама залишатися...

— Та тихше ти! Лягай ближче. Ну, давно б так, а то... Намочила он всю подушку.

Я вкрився з головою. Хотілося швидше заснути, щоб не чути цієї прикрої для мене розмови.

5

Сонце з кожним днем припікало все жаркіше й жаркіше. Став частіше навідуватись Сорокін. Треба було поспішати — строки натискали, земля пересихала. Нам залишалося оранки ще днів на п'ять, стільки ж лишалося роботи й сівачам.

Сорокін казав, що з осені будемо піднімати зяб, а наступного року сюди приженуть багато тракторів і збудують тут РТС. У Со-рокіна все було розраховано. Він невпинно кружляв по степу, по його урочищах, балках і видолинках. Він не просто знав його — степ весь вміщався у нього в голові, вивчений до останньої піщинки.

Час був уже відмовитись од завозу кормів на машинах та літаках, як це нерідко траплялося на Анархаї в скрутні зими. І Сорокін знав, як цього добитися.

Ми з Абакіром орали тепер до пізньої ночі. Ночували в полі і вдосвіта знову бралися до роботи. Вона була такою ваяшою, що Абакір дав мені спокій. Здавалося, він не помічав мене, не звертав на мене ніякої уваги. Але глуха, прихована неприязнь до мене все ще жила в його похмурих очах. А мені від цього було не гірше. Я робив своє діло і жив своїми мріями. Я чекав дня, коли піду до чабанів, в урочище за горбом, і розшукаю там дівчину з чубчиком.

В ці дні ми почали орати новий великий клин. Завжди приємно починати щось нове, коли ти зайнятий бажаною, що задовольняє тебе, справою. Ще в школі я любив писати з нового рядка, на новій, чистій сторінці. Я любив бігати вранці по неторкнутому снігу, першим залишаючи сліди. Я любив ходити весною в передгір'я за першими, ще ніким не баченими тюльпанами. 6 щось у цьому захоплююче, принадне новизною та свіжістю. Тут, на Анархаї, нова борозна на непочатому полі була для мене першим рядком, неторкнутим снігом і незірваним тюльпаном. ,

Я сидів на плузі і любувався тим, як лемеші підо мною ріясуть першу борозну. Вперто врізаючись в товщу землі, відполіровані до нестерпного блиску лемеші м'яко й легко відвалювали скиби.

З-під крайпього лемеша раптом щось блиснуло, ніби рибка шугнула на хвилі скиби, спалахнуло вогнем у дзеркалі лемеша і враз майнуло в

борозпу. Я одним махом зіскочив з плуга, кинувся до того місця і витяг із землі важкий металевий уламок довгастої форми. Це було щось таке красиве, я так захопився, що з радості хутко підняв руки і крикнув:

— З°лото!

Абакір оглянувся на мій крик, зупинив трактор і враз зіскочив на землю.

— Ти що там знайшов?

— З°лото! Дивися, Абакіре, золото!

Він попростував до мене спочатку повагом, а потім заспішив. Я простяг йому на долоні цю золотаву, красиву річ.

— Ану! — Він недовірливо взяв у руки мою знахідку і, розглядаючи, потер її об рукав. — Та звідки йому бути тут, золоту? — промовив він здавленим голосом, бліднучи при цьому, мов від страху, що несподівано наринув. — Не може бути, — ледве осміхнувся він, виколупуючи нігтем землю з зазубринок, і, не дивлячись мені у вічі, з неприхованим незадоволенням віддав уламок.

— А чом би й ні! — запально відказав я. — Дивись, який важкий, у ньому грамів з вісімсот. У дванадцятому віці тут жили монголи, а перед тим, як прийти сюди, вони загарбали Китай і вивезли звідти багато золота. Отак воно могло потрапити й сюди! —

Я казав це, бо мені дуже хотілося, щоб моя знахідка була справді золотом. Захоплений цим бажанням, я все ще фантазував, переконуючи в своїй правоті і себе, й приголомшеного, ошелешеного Абакіра. — Ти знаєш, скільки віків воно пролежало під землею? Інший метал давно б з'їла іржа, а це збереглося, бо чисте золото. Тут, на Анархаї, колись стикалися племена кочовиків. Знаєш" які тут бували побоїща! Ханські

мечі кували за тих часів з золотими держалнами. Оцей уламок і є золоте держално від ханського меча. Ось візьми сам — бачиш, як зручно тримати. Абакір взяв уламок, потримав його, зваяшв на руці.

— Хоч і не золото, а треба показати знаючим людям, просто ради інтересу! — Він поклав уламок в кишеню. — Ти його можеш впустити з плуга. Нехай у мене полежить.

— Ну гаразд, — погодився я.

Абакір пішов до трактора, погладжуючи обважнілу кишеню.

Ми рушили далі. Я думав про те, як повезу свою знахідку вчителеві Алдіярову на спогад. У нього зібрано багато таких штучок. І він, звичайно, розкаже в зв'язку з моєю знахідкою що-не-будь цікаве. Потім я стомився і забув про своє золото. Мені дошкуляв нерівномірний рух трактора. Якось дивно вів зараз Абакір машину: то нерішуче притишував хід, то рвав з місця, оглушаючи мене ревом мотора. Чорний дим виривався з вихлопної труби і стелився мутною, чадною хмарою на ріллі, ліз під плуг і лемеші.

Так працювали ми до кінця дня. Сонце сіло, але було ще видно. Абакір кілька разів оглядався через плече з кабіни, кидаючи на мене якісь невиразні погляди. Та ось він зупинив трактор.

— Йди сюди! — Він махнув мені рукою.

Я поліз у кабіну. Абакір був блідий, очі у нього розгублено бігали. Втираючи піт з лоба, він сказав крізь шум мотора:

— Докричатися не було сил. Ти йди встанови важелі, а потім вертайся, сідай поводи сам трохи. Нездужається мені, погано чогось. Я пройдуся на повітрі, може, полегшає...

— Іди, йди! — відповів я.

Доки я збігав до плуга і повернувся, Абакір уже зійшов на землю. Він весь якось одразу померх, немовби злиняв. Мовчки почвалав він убік, дуже зсутулившись.

"Та він, здається, тяя;ко заслаб. З животом, мабуть, не гаразд, он як схопило", — подумав я і, ввімкнувши зчеплення, зрушив трактор з місця.

Трактор пішов рівним, напруяcеним ходом. Знову він був підвладний моїй волі. Як і кожного разу, я хвилювався, намагаючись точно керувати машиною. Я розвернувся в кінці загопу і пішов у зворотний бік. Присмерк уже спадав на землю, потягло прохолодою. "Ще два круги, і треба вмикати фари", — подумав я, вдивляючись наперед себе. Попереду, вздовж косогору, хтось швидко віддалявся. Дійшовши до сідловини, людина збігла вниз і зникла. Я побачив лише її спину. Це був Абакір. Що з ним? Куди він побіг? Мабуть, побачив щось. Доїхавши до середини поля, я висунувся з кабіни і підвівся на хвилинку, але Абакіра не побачив. Куди він дівся? Він же хворий. Дивно. Я зупинив трактор і перевів мотор на малі оберти.

— Абакі-іре! — крикнув я. — Абакі-іре!

Він не озивався. Тоді я зовсім заглушив мотор, щоб було чутніше.

— Абакі-іре! Де ти? Озовися! — волав я в степ. Але затінені передвечірні ували мовчали. *

А що як йому погано? Мені уявилося, що він, скорчившись, валяється на землі і не може розігнутись. Я сплигнув з трактора і щодуху побіг. Перевалив через сідловину, оглядівся... Нікого нема. Вибіг на високий пагорок і звідси побачив Абакіра, він ішов рівниною і був уже далеко.

— Абакіре! Куди ти? — кричав я, але він не оглядався, а незабаром і зовсім зник з очей, наче провалився крізь землю.

Я постояв ще трохи і нерішуче повернув назад. В небі блідими плямами мерехтіли останні відблиски заходу сонця. Хмура пітьма лягала на горби та рівнини.

Я йшов збентежений і розгублений. Дивною і незвичною раптом здалася мені ця причаєна, сумна тиша. Степ мовби прислухався до моїх кроків, до моїх думок. А думав я про Абакіра. Коли я розповідав про те, що в цих краях насправді було, він знущався з мене, не вірив. А тут, коли я нафантазував з цим злощасним золотом, він і розум втратив... Ні. Такі розуму не втрачають! Він, видно, це давно задумав і навіть не раз казав про це, та тільки так, начебто страхав Сорокіна. Адясе всіх він тут ненавидів, з усіма перелаявся, бився. А Каліпа? З нею ж більш за все йому хотілося розв'язатись. На якого біса вона йому, вагітна, з її коханням! І все-таки за тиждень до получки він би не втік. А так що йому — вчора одержав грошенята, й чималі, він їх ніколи в юрті не залишав, завжди держав при собі, значить, задарма небагато попрацював, всього днинку, та ще раптом виявиться, що й знахідка — золото...

Мої думи перервав голос Каліпи:

— Абакі-іре! Кемелю! Де ви?

Вона привезла нам в бідонах воду для роботи вночі.

— Куди ви поділися? — стривожено зустріла мене Каліпа. — Аж моторошно стало. Жду, жду, трактор стоїть, а вас нема!

Що я мав відповісти їй? Сказав правду:

— Абакір утік. Покинув роботу.

— А... чому... чого? — запинаючись спитала вона.

— Не знаю.

Про золото я нічого не сказав, мені було соромно за Абакіра.

— Значить, пішов?.. — Помовчавши, вона рвонула з повозки бідон і важко опустила його на землю.— Нащо ж вожу я цю воду? — розгублено проговорила вона, ні до кого не звертаючись.

Я поніс бідон до" радіатора, а Каліпа припала лицем до кабіни і гірко заплакала.

Мені стало не по собі. Я не знав, як утішити її.

— Моя;е, ще вернеться,— непевно промимрив я, обернувшись до Каліпи.

— Та не про пг>ого я, — схлипнула вона і різко повернула до мене мокре від сліз лице. — Вірила, мріяла! А в що вірила? Про що мріяла? — зойкнула вона раптом з такою болісною, дзвінкою силою, що навіть у порожньому степу їй відгукнулася стогнуча луна. — Думала, парубок роботящий, думала, минеться в ньому зло. Добром, любов'ю хотіла одігріти його душу. А він? Та що вже там казати... Кінь теж працює, а тільки людина — вона й е людина, душа в ній перш за все... Тоді їй праця на щастя, тоді й діло щось важить... А він, він не зрозумів нічого. Який був, такий і пішов. Прикро мені, якби хто знав, ох, як прикро!

Я мовчав, пригнічений і засмучений. Мені було жаль Каліпу, боляче за неї. Не розумів я, як вона могла покохати таку людину... Та якби Абакір знав, коли б розумів, яке справжнє щастя втратив він сьогодні, пішовши від Каліпи, то не вона, а він завив би, як вовк у зимову холоднечу.

Каліпа сіла на повозку і мовчки поїхала.

Спокійно спав Анархайський степ. Звідкись віддалеки, коливаючись і перекочуючись по волотях полину, долинув низом ледь чутний паровозний гудок. Можливо, Абакір їхав уже, підчепившись до товарняка?.. Ну й котися геть, сволото, туди тобі й дорога! Не загине Анархай, і ми без тебе обійдемося..

Більше я ні про що не хотів згадувати. Треба було братися

до діла. Я довго бився, поки трактор не заторохкотів, лякаючи нічну пітьму. Я сів у кабіну і ввімкнув фари.

Тепер я відповідав за все. І мені раптом дуже захотілося, щоб поруч зі мною опинилася зараз моя мила дівчина з чубчиком і щоб вона повірила мені, що буде, буде в цьому дикому полиновому степу прекрасна країна Анархай.